

TOPLUMBİLİM

MAYIS 2002

İÇİNDEKİLER

Yayın Kurulu Başkanı
Editör
Ali Akay

Feminist Eleştiri
Özel Sayısı Editörü
Ayşe Durakbaşı

Yayın Kurulu Üyeleri
Mahmut Arslan
Ahmet Süerdem
Nuray Mert
Besim F. Dellaloğlu
İ. Emre Işık
Ayşe Durakbaşı
Aydın Dikmen
Çağlayan Kovanlıkaya
Deniz Vardar
Orhan Tekelioğlu
Didier Gazagnadou
Ayhan Kaya

TOPLUMBİLİM

Altı aylık dergi
Sayı 15
ISSN 1301-0468

Sahibi ve
Yayın Yönetmeni
Hülya Öngür

Kapak ve Grafik Tasarım
Canan Suncer

Kapak Minyatürü
Christine de Pisan,
Le Livre de la Cité des Dames, 1405

Baskı
Kardeşler Matbaası

Yönetim Yeri
Ankara Cad. No:13/1
34410 Çağaloğlu-İST
Tel: (0212) 513 59 68
Telefaks: (0212) 243 17 27

Ali Akay

FEMİNİZM ÖNCESİ VE SONRASI KADIN SORUNSAĞI 5

Ayşe Durakbaşı

GİRİŞ 9

Erna M. Appelt

TOPLUM SÖZLEŞMESİ FEMİNİST BİR BAKIŞLA TASARLANABİLİR Mİ? 13

Ayşegül Yaraman

TOPLUMSAL CİNSİYETİN ÜRETİMİ VE YENİDEN ÜRETİMİ BAĞLAMINDA PSİKOLOJİ,
SOSYAL PSİKOLOJİ VE MEDYA ARAŞTIRMALARINDA FEMİNİST ELEŞTİRİ 21

Gül Özsan

KADININ ÜREMeye İLİŞKİN HAKLARI VE ÜREME SAĞLIĞI 27

Zeynep Kutluata

FEMİNİST KÜRT KADIN DERGİLERİNDE DOĞUM KONTROL TARTIŞMALARI 35

Tülin Kurtancı

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ ROMANINDA KADIN VE CİNSELLİK 41

Muharrem Kaya

TÜRK HALK ANLATILARINDA KADIN 49

Ash Daldal

GELENEKSEL TÜRK SOLU'NUN TOPLUMCU SİNEMA'DA KADIN TEMSİLLERİ KARANLIKTAKİ UYANANLAR 55

Georg Simmel

KADIN KÜLTÜRÜ 61

Tomur Atagök

SANAT MEKÂNLARININ CİNSİYETİ, SANAT MEKÂNI OLARAK İSTANBUL 67

İnci Eviner

GÜNCEL SANAT VE KADINLAR 71

Leyla Şimşek

KURMACA DÜNYASININ İMKÂNLARI 77

Natali Esayan

ANGELA CARTER VE AYKIRI DÜNYASI:

Postmodern ve Feminist Unsurların Stratejik İttifakıyla İktidar Dinamiklerinin Yapıbozumu 81

Müge İplikçi

KISIKLI GAZİNOSUNU HATIRLARKEN

Bir Dansözün Bedeni İçin Çeşitlemeler 87

Alexandra Carter

ÖLEN KUĞULAR MI, OTURAN ÖRDEKLER Mİ?

Baleye Feminist Bakışlara Dair Eleştirel Düşünceler 91

Meltem Erinçmen Kanoğlu

KADINLARIN "KENDİLERİNE AİT ODALARI": AŞK ROMANLARI 99

Elin Diamond

BRECHTYEN KURAM / FEMİNİST KURAM

Jestik Bir Feminist Eleştiriye Doğru 107

Belkıs Kümbetoğlu - Nilgün Çağa

KÜRESELLEŞME VE KADIN İSTİHDAMI 117

Hürriyet Konyar

MUĞLA'DA SARIGERMELİ KADININ GLOBAL KÜLTÜRLE TANIŞMASI 127

Gülsün Karamustafa

ARZU NESNELERİ / BAVUL TİCARETİ

(Limit 100 dolar) Gülsün Karamustafa'dan Bir Sanat Projesi 139

Ebru Soytemel

KÜRESELLEŞMEYE TOPLUMSAL CİNSİYET BOYUTUNDAN BAKMAK

Değişen Cinsiyet, Çalışma ve Ulus Devlet Politikaları 143

BAĞLAM

Türk Halk Anlatılarında Kadın

Türk mitolojisinin hem inanç hem de uygulama yönünü yaşatan şamanların kadın ve erkeklikle ilgili çeşitli sembolleri bir arada kullandıkları görülür. Bu durum, şamanın cinsel kimliğini de araştırmaya açar. İki cinsiyetin özelliklerini taşımak, kadın ve erkeğin ilk yaratıldıkları, o kozmik zamana dönüş ve o ilk yaratılış anının kutsal gücüne ulaşma isteği şeklinde mitolojik bir izahla açıklanabilir.

Kadınlar üzerine yapılan araştırmalarda konu genelde mitolojik, antropolojik, sosyolojik, psikolojik ve ideolojik açılardan ele alınmıştır. Yine genelde, ya feminist açıdan bakılarak, kadının erkek egemen bir toplumda siyasi ve ekonomik anlamda geri planda kaldığı, kendi kimliğini ifade edemediği ya da bunun tam tersine muhafazakâr bir bakışla, kadının tarihte ve günümüzde, toplumsal ve siyasi olarak erkek karşısında eşit konumda bulunduğu¹ üzerinde durulmuştur. Bu iki yaklaşım tarzında da ideolojik bir tek yönlülük vardır. Bu konuya geniş açıdan bakıldığında, erkek ve kadın egemen, hatta kutsal yapının, tarihsel süreçte, toplumlar arasında birbirinin içine geçmiş bir şekilde yaşadığı belirtilebilir. Özellikle kutsallığa ilişkin olarak ataerkil ve anaerkil özelliklerin birbirine karıştığı görülür. Bu yazıda Türk halk anlatılarında, ataerkil ve anaerkil kültürün izleri, Türk atasözlerinde kadınlarla ilgili bu çerçevedeki değerlendirmeler üzerinde durulacaktır.

Tarihsel süreç içinde, toplayıcı, avcı, çiftçi toplumlardan, köleciler, feodal, kapitalist, sosyalist toplumlara kadar kadının konumu üzerine, özellikle feminist kuramın da etkisiyle bir hayli geniş literatür oluşmuştur. İlkel toplumlar anaerkil yapının izlerinin bulunduğu ileri sürülmesine rağmen bazı araştırmacılar hiçbir zaman anaerkil bir toplum olmadığını da belirtirler. Bu konudan bahsedilecekse, anaerkilliğin değil ana hukukunun, ana soyluluğun ön planda tu-

tulması gerektiği üzerinde durulmuştur.²

Feminist kuramdan hareketle, geçmişte kadının konumu üzerine yazılan kitap ve makalelerde şöyle bir çerçeve çizilmiştir: Toplayıcılıkla geçinen ilkel toplumlar, kadının gebelik döneminin ve çocuğu büyütme döneminin uzun sürmesi, bu yüzden erkek gibi evden fazla uzaklaşmaması ve eve topladığı kök, meyve, bitki gibi yiyecekleri getirmesi, kadının saygınlığını arttırmıştır. Özellikle toprağın ekilip biçilmeye başlanması yani çiftçiliğe geçilmesiyle kadın, tıpkı toprak gibi üretici olması sebebiyle kutsallaştırılmıştır. Erkeğin avcılık yaparak eve yiyecek getirmesi, tabiat şartları sebebiyle her zaman mümkün olmuyordu. Çocuğun soyunun kime dayandığı da evden uzun süre uzak kalan erkeğe değil, evin yakınında bulunarak eve yiyecek getiren ve çocuklara bakan kadına bağlanarak belirlenmiştir. Fakat hayvanların grup hâlinde avlanan erkeklerce, evcilleştirilmeye başlaması ve tarımda hayvanın kullanılmasıyla kadının saygınlığı ve kutsallığı da hafiflemiştir. Toprakta elde edilen ürünün ve ticaretin getirdiği güç, özellikle köleciler toplumlarında insanın bir mülkiyet nesnesi hâline gelmesiyle ataerkil yapıyı daha da güçlendirmiştir. Kapitalist toplumda ise kadının toplumsal konumu büyük ölçüde evle sınırlanmıştır. Fakat sanayileşmenin gelişmesi, kadının ekonomik ve politik hayata da girmesini beraberinde getirmiştir.³

Eski Türk toplumlarında kadının konumu hakkında yapılan

araştırmalara göre özellikle ath-göçebe kültürün etkili olduğu Türklerde kadın erkek hem yönetim hem hukuk açısından eşit statüde yer almıştır. Fakat İslamiyet'in kabulünden sonra Arap, Fars ve Bizans kültürlerinin etkisiyle Türklerde kadın daha pasif bir konuma itilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Atatürk'ün başlattığı ve yönlendirdiği devrimlerle, Türk kadını pek çok sosyal, siyasî, ekonomik hakka sahip olmuştur.⁴ Türk halk anlatıları incelendiğinde ise kadının hem bu medeniyet dönemlerine uygun olarak metinlerde rol aldığı hem de kadınlarla ilgili kendi dönemlerine göre değer hükümlerinin bulunduğu görülür.

Halk anlatılarının temeli olan mitolojiyle başlayacak olursak, Türk mitolojisinde kadınla ilgili pek çok unsura rastlarız. Verbitskiy'nin derlediği Altay Yaratılış Miti'nde Tanrı Ülgen'e evreni, dünyayı ve insanları yaratmasını dişi bir ruh, Ak-Ene (Ak-Ana) ilham eder.⁵ Ayrıca insanın yaratılışıyla ilgili derlenen mitolojik metinlerde toprağın, kadına benzer bir şekilde insanı doğurduğu görülür. Türk-Memlûk Yaratılış Miti'nde insana benzeyen mağara oyuklarına toplanan balcığın, güneş tarafından ısıtılmasıyla insanlar oluşurlar. Bu metinde mağara oyukları yani toprak, bir ana rahmi görevi görmüştür.⁶ Zaten "Toprak Ana" düşüncesi pek çok ilkel toplumda da görülen ortak mitolojik bir düşüncedir.⁷ Ayrıca bazı mitolojik anlatılarda bir soyu oluşturan çocuğu doğuran kadının, bir erkekle birlikte olmadan bu çocuğa hamile kalmasını Malinowski şöyle yorumlar: "(...) mit, babanın yaratıcı gücü yerine, ana atanın kendiliğinden yaratıcı gücünü koymuş oluyor."⁸ Kadını ve doğurganlığını yücelten bu mitin oluştuğu toplumun, toplayıcılık ve tarımla geçinen bir toplum olduğuna da dikkat edilmelidir.

Türk mitolojisinin hem inanç hem de uygulama yönünü yaşatan şamanların kadın ve erkeklikle ilgili çeşitli sembolleri bir arada kullandıkları görülür. Bu durum, şamanın cinsel kimliğini de araştırmaya açar. İki cinsiyetin özelliklerini taşımak, kadın ve erkeğin ilk yaratıldıkları, o kozmik zamana dönüş ve o ilk yaratılış anının kutsal gücüne ulaşma isteği şeklinde mitolojik bir izahla açıklanabilir. Ayrıca uzun tarihi ve toplumsal dönemler boyunca kutsal kabul edilen şeylerin sembolik olarak yaşatılması da şamanlarda görülen bu iki cinsiyetli özellikleri de anlaşılır kılabilir. Erkek şamanların bile kadınlıkla ilgili özellikler taşımaları, kadının kutsallaştırıldığı dönemlerle bağlantılıdır.

Kökeni itibariyle mitolojiye dayanan destanlarda, kadın hem ödül hem soyu kutsallaştıran tanrısal bir unsur olarak görülür. Bir toplumu temsil eden destan kahramanı kendi toplumunun düşmanı diğer toplumun kahramanlarını ve ordusunu yendiğinde, kadın, düşmandan elde ettiği bir ödüdür. Bu kadın genelde

yendiği, yerine geçtiği kralın karısı veya kızıdır. Bu durum hem savaşçı, erkek egemen toplumların hem de kadın kutsallığının var olduğu tarım toplumlarının destanlarında görülür.⁹

Oğuz Kağan, kendi toplumunu, daha doğrusu avcı bir toplumun yaşam alanını tehdit eden, yani ormanı ve av hayvanlarını kontrol eden gergedanı öldürdükten sonra, gök tanrısının ve yer tanrısının sunduğu kadınlarla evlenir. Oğuz Kağan'ın soyu böylelikle kutsallaştırılmış hatta tanrılaştırılmıştır. Bunu sağlayan ise tanrının Oğuz Kağan'a bir ödül olarak sunduğu kadınlardır.

Bu destanla bağlantılı olarak kadının, erkek cinselliğinin nesnesi ve soyun devamlılığı için üreme aracı şeklinde görüldüğü de belirtilebilir. Zira Oğuz Kağan, bu kadınları görür ve istediğini alır. Uygurca Oğuz Destanı'nda, Oğuz'un göğün tanrısının kızıyla evlenmesi şöyle anlatılır:

*"Oğuz Kağan bir yerde, Tanrıya yalvarırken:
Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten!
Öyle bir ışık indi, parlak aydan, güneşten!
Oğuz Kağan yürüdü, yakınına ışığın,
Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!
Bir ben vardı başında, ateş gibi ışıdı,
Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup yıldızı!
Öyle güzel bir kız ki gülse gök güle durur!
Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!
Oğuz kızı görünce, aklı gitti beyninden,
Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönülünden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden."¹⁰*

Bu kadından doğan çocuklara da Gün, Ay, Yıldız adları verilir. Bu adlar gökle bağlantılı kutsal varlıklardır. Böylelikle destan, o soyun gök tanrısıyla ve gökteki kutsal varlıklarla yüceltilmiş anlatısı hâlini alır. Destanda Oğuz, tıpkı gök tanrısının kızıyla evlendiği gibi yer tanrısının kızıyla da evlenir:

*"Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,
Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,
Ağacın koğuşunda, bir kız oturuyordu
Gözü gökten daha gök, bu bir Tann kızıydı,
İrmak dalgası gibi, saçları dalgalıydı.
Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,
Kim olsa şöyle derdi, yer yüzünde yaşayan,
"Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah! Biz ölüyoruz!"
Der, bağırır dururdu!
Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız olurdu!
Oğuz kızı görünce, aklı başından gitti,
Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.
Gönülünden sevdi kızı, tutup aldı elinden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden."¹¹*

Oğuz'un yer tanrısının kızıdan doğan çocukları-na ise Gün, Ay, Deniz adları konur. Burada da soyun yer-su tanrısıyla bağlantılı olarak yüceltilmesi söz konusudur. Bunlar tam bir mittir.

Oğuz Kağan destanının İslâmî varyantında da Oğuz, adeta bir peygamber özelliği kazanmıştır. Daha doğmadan annesini İslâmiyet'e davet eder. Evlendiği kızları da yine İslâm'a çağırır, bu teklifi reddeden amcası Kür-Han'ın kızıyla birlikte olmaz. İkinci evlilikte de aynı şey tekrarlanır. Oğuz, üçüncü evliliğini ise küçük amcası Or-Han'ın kızıyla yapar. Oğuz aynı teklifi yaptığından kızdan şu cevabı alır:

"Kız Oğuz'a vurğundu, Oğuz'a candan bağlı,
Her şeye değer idi, Oğuz gibi adaklı.
Oğuz'a dönüp baktı, şöyle dedi, ağladı:
"Ben ne Allah tanırım, ne de Tanrı bilirim!
"Senin sözün buyruktur, hep peşinden gelirim!
"Sen ne dersen o olur, fermanından çıkamam!
"Sen var isen başımda, başkasına bakamam!"¹²

Oğuz'un evliliği görüldüğü üzere üç tanedir ama sadece kendisine itaat eden, onu seven, İslâmiyet'e geçen üçüncü karısıyla birlikte olur.

İslâmiyet'e geçildikten sonraki dönemin destanı olan Battal Gazi destanında da kadınlar, özellikle de düşmanın kadınları Battal'a âşık olurlar, hatta Battal'ın ordusunun kuşattığı kalenin kapılarını bile açarlar. Mah Piyruz, Gülendım, Aden Banu, Ketayun bunlar arasında en önemlileridir.¹³ Adı şu veya bu, Müslüman veya Hristiyan, kadınlar, baş kahramanın yani Battal Gazi'nin büyüklüğünün, yüceliğinin, yakışıklılığının gösterilmesinde bir araç olarak kullanılırlar. Battal'ın yüceltmesiyle ilgili bu mekanizmada düşmanın savaşçı askerlerinin de kullanıldığı görülür, Battal tek tek onları da yener.

Gerek Battal Gazi destanında gerekse Manas, Köroğlu gibi destanlarda, erkek gibi silah kullanan, güreşen kadınlara da rastlanır. Hem edebî tür hem de medeniyet açısından bir geçiş dönemi eseri olan Dede Korkut Kitabı'nda da böyleleri kadınlar görülür. Banu Çiçek, Selcen Hatun, Burla Hatun ok atar, ata binerler. Hatta Banu Çiçek, kendisiyle evlenmek isteyen Beyrek'e güreşte kendisini yenmesi şartını koşar. Dede Korkut Kitabı'nda savaşçı bir toplumun özellikleri görülür, hayatta kalabilmek için kadınlar da erkekler gibi savaş konusunda ustalaşmışlardır. Bu kitapta artık yerleşik medeniyete geçme döneminin etkisiyle narin Oğuz kadınlarından da bahsedildiği görülür.¹⁴

Kan Turah, evlenecek kız bulup bulmadığını soran babasına Oğuz kızlarının narinliğini belirten şu sözleri söyler: "(...) pes varasın bir cici bici türkmen kızını alasın, nagahandan tayanam üzerine düşem karnı yırtıla didi."¹⁵ Kan Turah'nın istediği kız şu özelliklere sahip olmalıdır: "Baba men yirümden turmadın o turmuş ola, men kara koç atuma birmedin o birmiş ola, men kanlı kafir iline varmadın ol varmış mana baş getürmüş ola didi."¹⁶ Savaşçı bir toplumda yaşayan Kan Turah'nın istediği adeta savaşçı bir arkadaştır.

Dede Korkut Kitabı'nın başında kadınlarla ilgili bir değerlendirme yer alır. Dede Korkut kadınları dörde ayırır: "Birisi solduran soptur. Birisi tolduran toptur. Birisi ivün tayağıdır. Birisi niçe söyler isen bayağıdır."¹⁷ Burada kadınlar ev işinden, kocasına karşı davranışlarından dolayı değerlendirilmiştir. "Bunlardan 'evin dayağı' dışında, diğerleri olumsuz kadın tiplerini ifade eder. Solduran sop, pis, nankör ve dırdırcıdır. Dolduran top, pis, gezgin ve dedikoducudur. Bayağı, nankör, pinti, er sözü dinlemeyen bir tiptir. Kocasını konukların yanında rezil eder. Evin dayağı, eri evde olmasa da, gelen konukları ağırlayan bir tiptir ve Dede Korkut onu, "Ayşe-Fatma soyu" olarak tanımlar"¹⁸

Ayrıca çocuğu olmayan kadın da erkek de toplumda geri plana itilmektedir. Çocuğu olmayan beyler bile Hanlar Hanı Bayındır Han'ın çadırında yer bulamamaktadır. Savaşçı, göçebe toplumda kalabalık, karşı tarafta korku yaratır. Bu yüzden kadının doğurması olumlu bir özellik olarak gösterilir. Manas destanında Manas'ın evlendiği Akılay, Kara Börük savaş ganimetidir, Kanıkey ise geleneklere göre evlendiği kadındır. Akılay, kıskanç ve acımasız bir kadındır, Kanıkey ise tam tersine Manas'a yol gösteren, vefakâr, sadık bir eştir.¹⁹ Kanıkey, nişanlısı Manas'ın kendisiyle birlikte kalmasına karşı çıkar. Onun karşı çıktığı nokta tamamen ataerkil yapıya has bir iffet anlayışıdır: "Atam Temir Han'ın

At bağlamadığı ahıra
At bağlayan kimdin?
Kamçı takılmayan kapısına
Kamçı takan kimdin?
Kuş kondurmadığı tüneğe
Kuş konduran kimdin?
Baytal kısırağın ballı kımızını
Susayıp yutan kimdin?"²⁰

Kanıkey'in iffeti burada babasına bağlı bir şekilde gösterilmiştir. Kanıkey, Manas'a çıkışır, bıcağını çekip tehdit eder. Destanın diğer bölümlerinde Kanıkey, Manas'a yol gösterir. Kanıkey, bir han kızı ve yerleşik medeniyetten gelmesi sebebiyle kültürlüdür, böylelikle bilge bir tip özelliği kazanır.

Türk masallarında da kadınlar genç, yaşlı, fakir, zengin gibi özelliklerle yer alırlar. Ayrıca kadınlar, masallarda olay örgüsündeki rollerine göre şu şekilde de belirtilebilirler: "1. Mutluluğu yakalamak için uğraş veren olayların gidişini yönlendiren akıllı, vefalı, özverili, direşken kadınlar. 2. Kıskanç ve iftirci kadınlar. 3. Kötü kalpli üvey anneler, büyüücü kadınlar ve acımasız dev anaları. 4. Cinsel tacize uğrayan kadınlar. 5. Eşlerine ihanet eden kadınlar. 6. Yalan ve kurnazlıkla mutluluğa ulaşmak isteyen kadınlar. 7. Akılsız, beceriksiz, sağduyusuz kadınlar."²¹ Tıpkı destanlarda olduğu gibi masallarda da padişahın kızının, masalın kahramanına, çözdüğü zor bir iş sebebiyle ödül olarak verildiği görülür. Tam tersi şekilde fakir kızların da zekâları,

becerileri sayesinde padişahın oğlu ile evlendikleri görülür. Her ne kadar masallar, baskı altında ve durağan bir şekilde yaşayan toplumların bireylerinin, bireysel kurtuluş ütopyaları gibi görülse de aslında bunlar bütün toplumun ortak düşleridir. Gerçek hayatta yapılamayan şeyler, kötü idareciden hesap sorma, sınıf farkına rağmen istenen insanla evlenme hep masallarda gerçekleşir. Masallardaki fakir genç kızlar da yine rahatı, zenginliği, mutluluğu erkeğin üzerinden (yani şehzade sayesinde) ele geçirirler.

Masallardaki üvey ana tipinin de üzerinde durulması gerekir. Masallarda üvey ana, kendisinden beklenen annelik görevlerini yerine getirmeyen bir kadındır, belki de bu yüzden ona üveylik sıfatı yakıştırılmış gibidir. Masallar hep tipler üzerine kurulu olduğu için o kadının, annelik görevlerini yerine getirmemesinin sebepleri üzerinde durulmaz. Bir birey olarak istekleri, amaçları belirtilmez. Bu anlamda üvey ana tipi için feminist kuram çerçevesinde, kadınlık kimliğinin farkına varmış bir birey gözüyle bakılamaz. Belki burada çocukların üzerindeki ana-soyluluk bağının önemi sebebiyle, üvey çocuklarını reddeden böylelikle önceki anneden olan çocukların miras hakkını da ortadan kaldıran bir geleneğin etkisini belirtiriz. Ama bu durum metinlerde kesin bir şekilde kendisini göstermez.

Efsanelerde karşımıza çıkan ermiş kadınlar da artık manevî alanda erkekler kadar saygındırlar. Bu metinlerde Kız Evliya'dan Mümine Hatun'a kadar pek çok kadının kadınlığından öte dinî anlamda gösterdiği olağanüstülükler ön plana geçmiştir.²² Bu kadınların tarihi arka planında Osmanlı'nın kuruluşunda önemli yararlıklar göstermiş Bacıyan-ı Rum geleceğini de belirtmek gerekir. Boş Beşik'ten Ezo Gelin'e kadar ise genelde kadının yaşadığı sosyal ve ekonomik zor şartlar dikkati çeker. Taş kesilme motifinin başat olduğu efsanelerde ise gelinlerin, kadınların da taş kesildiği görülür. Bunun sebebi ise zor durumda kalan insanların Allah'a dua etmesi sonucunda taş kesilerek kurtulmalarıdır. Mesela, gelin alayının yolu, gelinin diğer âşığının adamları tarafından kesilir. Gelin dua eder ve taş kesilir. Bu efsanelerde amaç ders vermek olduğu için zaman zaman suçsuz insanların, kadınların da taş kesildiği olur.²³ Halk hikâyelerinde, özellikle aşk konulu olanlarında, kadınlar, erkeğin ne kadar sadık bir âşık olduğunu göstermek için kullanılan bir nesne konumundadırlar. Bu hikâyelerdeki olay örgüsü kahbında önce kadın ve erkek kahramanlar birbirlerine âşık olurlar, sonra araya mutlaka bir engel motifi girer ve ayrı düşerler, en sonunda, birbirlerine sadık olan âşıklar ya bir araya gelir mutlu olurlar ya da ikisi birden ölür, ruhları öte dünyada bulur. Mesela, Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aşlı, Ferhat ile Şirin hikâyelerinin ana olay örgüsü bu kalıba uygundur. Kerem ile Aşlı hikâyesinin sonunda Ke-

rem yanar kül olur, Aşlı da onun küllerini süpürürken bir kıvılcımla tutuşur; böylelikle ikisi de ölür. Fakat ikisi de birbirlerine sadık kalmışlardır. Onların mezarları bile yan yanadır.

Sosyal hayatın çeşitli sahnelerinin canlandırıldığı Meddah ve Ortaoyunu'nda ise hem namuslu, terbiyeli, kendisine âşık olunan ev kızları hem de para için erkeklerle birlikte olan düşmüş kadınlar yer alır. Ortaoyunlarında kadınlar "zenne" diye belirtilir. "Zenne grubu, hemen dâimâ önde bir kocakarı, onun ardında genç kızı veya gelini ile, arkada ya koltuğunda bir bohça, yahut elleri göğsünde kavuşuk siyahı bir cariyeye şeklinde meydana gelir."²⁴ Cevdet Kudret'in yayınladığı iki ciltlik *Ortaoyunu* adlı kitapta yer alan Kanlı Nigâr, Çivi Baskını gibi oyunlarda 'kötü yola' düşmüş kadınların faaliyetleri ve cezalandırılmaları komik bir şekilde anlatılır. Bu 'kötü' kadınlara bakış, hakim İslâmî anlayışın etkisindedir. Yer yer bu kötü kadınların sadece bir cinsel nesne olmaktan çıkıp kendisine artık yüz vermeyen (dolayısıyla para da) âşıklarına karşı dolap çevirdiği, bir özne hâline geldiği de görülür. Bu duruma en uygun örnek, Kanlı Nigâr oyununda birbirinden habersiz bir adamla (Çelebi) evlenen iki kadının adamdan aldıkları intikamdır. Gerçi bu intikam basittir: "Öyleyse buldum. Onu, 'İkimiz de beraber yaşamaya razı olduk' diye kandırarak eve götürürelim, bir temiz pataklayalım."²⁵ Çelebi eve götürülür, dövülür ve çıplak bir hâlde sokağa atılır. Bu durum mahallede bir ahlâk baskınının yaşanmasına ve adamın rezil olmasına yol açar. Bu tipten konular ilk Türk romanlarında da işlenmiştir. Örnek olarak şu romanı verebiliriz: Konusu bir meddah hikâyesi kalıbına uyan, kötü yola düşmüş bir kadının, saf, zengin bir beyzadeye neler yapabildiğinin anlatıldığı Namık Kemal'in *İntibah* adlı romanı.

Halk edebiyatı içinde kadınlarla ilgili en çarpıcı ifadeler atasözlerinde bulunur. Türkçe'nin ilk sözlüğü olarak kabul edilen *Divanü Lügati't-Türk*'te ve onunla aynı dönemde yazılan *Kutadgu Bilig*'te kadınlarla ilgili atasözlerine de yer verilir. *Divanü Lügati't-Türk*'te "erkeğe yiğünlük, cesaret ve erdemlilik özellikleri atfedilirken; kadınlar için bu değerler yerine, anlayış, sabır, olgunluk, sevimlilik, temizlik (ruh ve beden temizliği) ve güzellik değerlerinin ön planda" olduğu görülür.²⁶ *Kutadgu Bilig*'te ise "kadınlar güvenilmez, vefasız, korkak, yalancı ve iki yüzlü yaratıklardır. Onların aslı ettir; yani akıl, irade, ruh yoksunudurlar. Varlıkları, bedenlerinden ibarettir. Bu yüzden de yeme-içme, şehvet gibi bedenî istek ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket ederler ve bunlarda her hangi bir ölçü tanımazlar. Fırsat buldukları an, bu istek ve ihtiyaçlarını gidermeye bakarlar, yani yer, içer ve çiftleşirler. Aynı zamanda korkak olduklarından, yaptıklarını yalanlarla ve ikiyüzlülükle gizlemeye çalışırlar."²⁷ Kadınlar hakkında bu şekildeki olumsuz düşünceler günümüzde

hazırlanmış ve yayınlanmış atasözü kitaplarında da yer alır.

Arı sürü karı sürü. At ile avrada inanılmaz. Avrat attır, gemini boş tutma. Avrat kutluk bilmez, çoban yokluk bilmez. Avrattan vefa, zehirden şifa. Bal arıdan, kavgı karıdan çıkar. Elinin hamuruy-la/Elindeki hamura bakmaz erkek işine karışır. Erkeğin nefsi birdir, kadının dokuz. Erkeğin şeytanı kadın/Kadın erkeğin şeytanıdır. Gökyüzünde düşün var deseler, kadınlar merdiven kurmaya kalkar. Güzel nerde kavgı orda. Kadın aklı gâh uzalır, gâh kısılır. Kadın deniz gibidir. Kadın kısmının saçı uzun olur, aklı kısa. Kadın şerri, şeytanın şerrine eşittir. Kadın şeytana pabucunu ters giydirir. Kadın şeytana pabuç diker. Kadına, çocuğa, sarhoşa sını açma. Kadının/Cahilin sofusu, şeytanın maskarası. Kadının fendi erkeği yendi. Kadının gurtlağı olmaz. Kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz. Kadının kırk çırağı var, biri sönsse biri yanar. Kadının şerri şeytanın şerrine eşittir. Kadının şerrinden Allah'a sığınmalı. Kadının yüklediği yük şuraya varmaz. Kadının zoru diline kuvvet. Kadına tavuk bağlanmaz. Kadınların işi tavukların eşinmesine benzer. Karı ile çıkma yola başına gelir türlü bela. Karı sözüne uyan adam değildir. Karıdan hayır gelmez. Karının bir aklı erkeğin dokuz aklı vardır. Karıya bakanın aklı az olur.²⁸

Yukarıda sıralanan atasözlerinde kadınlarla ilgili olumsuz hükümler yer almaktadır. Bunlara göre kadınlar anlayışsız, bilgisiz, güvenilirmez, dırırcı, dengersiz, tüketicidir. Özellikle kadınları şeytanla bir tutmak da dikkati çekicidir. Şeytana uyan insandır, nefse engel olmayan erkektir. Bu sözlerde geri plana itilmiş, sosyal dünyayı, iş ortamını iyi tanımayan ve bu sebeple de doğru kararlar veremeyen, eksik insanlardan, kadınlardan bahsedilmektedir. Halbuki bu duruma kadın düşürülmüştür.

Kadınlara ilgili olumlu atasözlerine de rastlanır. Bunlarda da kadının yerinin evi olduğu, kadın olmadan evin ayakta kalamayacağı, çocuk yetiştirmekle (tabii ki erkek aracılığıyla) aslında dünyaya hükmettiği belirtilir:

Kadınsız ev olmaz. Beşiği sallayan el dünyaya hükmeder. Erkek arslan arslan da dışı arslan arslan değil mi? Yuwayı dışı kuş yapar.²⁹

Erkek egemen toplumun en temel özelliği de kurulan evliliğin, erkeğin gücünü hissettirecek ve devam ettirecek şekilde olmasıdır. Bunun için de gerekli olan, kadının ekonomik gücünün evlenirken sınırlı olması, erkeği ezmemesidir.

Avrat malı başa tokmaktır. Kadın malı hamam tokmağıdır. Kadın malı, kapı mandalı.³⁰

Her kadının bir olmadığı, iyisinin de kötüsünün de bulunduğu belirtilir. Olumlu özellikler hem ev ka-

dınlığıyla hem de cinsel nesne olmasıyla, güzelliğiyle ilgilidir:

Alma soysuzun kızını, sürer gider anasının izini. Anasına bak kızını al, kenarına/kıyısına/tarağına bak bezini al. Avrat vardır arpadan aş eder, avrat vardır bulguru keş eder. Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar. Bağı taşlı, karının saçlı. Beyazın/Akın adı var, esmerin/karanın tadı var. Çirkın karı evin topar, güzel karı düşün/sokak gezer. Er kemaliyle kadın cemaliyle anılır. Erkeğin iyisi eşeğinden, kadının iyisi eşeğinden bellidir. Hayvanın erkeğine para verirler, insanın dişisine. Aslan dişisine bakar da kuvvet alır. Kadın kaduncık gerek. Kadın var kardan soğuk, kadın var kordan sıcak. Kadını evinden, erkeği pirinden sorarlar. Kadının temizı sırtından, sü-tün temizı yağurdandan bellidir. Karın soğuğu, kadının soğugundan iyidir.³¹

Kadınlara olumlu özellikleri az da olsa belirtilir:

Kadın kalbi merhamet kaynağıdır. Kadınlar ege kemüğünden yapılmıştır. Kırk yılda bir karı sözü dinlemelidir.³²

Her ne olursa olsun erkeksiz kadın olmaz. Erkek başka kadınlarla olsa bu göze batmaz da kadın başka erkeklerle olsa bu namussuzluk olur. Bunun sebebi her ne kadar kadının bir mülkiyet nesnesi olmasıyla açıklansa da aslında erkeğin kendi soyunu koruması olsa gerek.

Horozsuz tavuk çobansız sürüye benzer. Horozsuz tavuk yaşamaz. Erkeğin eli kınası, kadının yüzü karanı. Kadın erkeğin elinin kiri. Kadını erkek değil, ar ve namus korur.³³

Her ne kadar günümüzün değişen toplumsal ve ekonomik yapısı, insanla, kadınla ilgili değerleri etkilemekteyse de toplumsal bilinçaltımızda sözlü kültürün, halk anlatılarının, atasözlerinin, deyimlerin atavirki nitelik taşıyan özelliklerinin izleri halen sürmektedir.

Notlar

1. Türk kadınlarıyla bağlantılı bir örnek: Gülçin Çandarlıoğlu, "Türk Toplumunda Kadın", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. I, sayı: 4, Mayıs 1966, s.22-27;
2. Mualla Türköne, *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*, Ark Yay., Ankara, 1995, s.1-50; Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, V Yay., I. bs., Ankara, 1986, s.13-25; Nilgün Gürbüz, "Kadının Tarihîsel Gelişimi ve... 8 Mart", *İskenderiye Yazıları*, sayı: 8, Mart 1997, s.17-18.
3. Andrée Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, Kadın Çevresi Yay., İstanbul, 1984, s.17-86; Türköne, a.g.e., s.1-65; Hassan, a.g.e., s.13-48; Gürbüz, a.g.e., s.17; Pek çok sosyolog, etnolog, antropolog bu çerçevenin dışında düşünceler de ileri sürmüştür. Bu düşüncelerin burada çok özet bir şekilde verilmesinin sebebi, atavirki ve anaerki yapının, toplumların medeniyet ve yaşayış tarzlarıyla olan bağlantısı üzerine bir fikir vermektir.
4. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C. II, İstanbul, 1976, s.141-143; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Mili*

- Kültürü*, Boğaziçi Yay., 12. bs., İstanbul, 1995, s.216-217; Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., Ank., 1990, s.1-5; Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, T. İş Bank. Kül. Yay., 2. bs., Ank., 1992, s.3-13; Özkan İzgi, "İslamiyet'ten Önceki Türklerde Kadın", *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl: XI-XIV, Ank., 1975, s.145-160; Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 2-27.
5. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.433.
6. Ögel, a.g.e., s.483-484.
7. Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yay., Ankara, 1992, s.122-125.
8. Bronislaw Malinowski, *İkel Toplumlarda Cinsellik ve Baska*, çev. Hüseyin Portakal, Kabaalçı Yay., İstanbul, 1989, s.84.
9. Murat Belge, "Epik", *Edebiyat Üstüne Yazılar*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1994, s.375-380.
10. Ögel, a.g.e., s.117.
11. Ögel, a.g.e., s.118.
12. Ögel, a.g.e., s.160.
13. Hasan Köksal, *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank., 1984, s.110-118.
14. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayını, 2. bs., Ankara, 1989, s.124,185.
15. Ergin, a.g.e., s.185.
16. Ergin, a.g.e., s.185.
17. Ergin, a.g.e., s.76.
18. Türköne, a.g.e., s.211.
19. Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1995, s.165-188.
20. Yıldız, a.g.e., s.180.
21. Muhsine Helimoğlu Yavuz, "Masal Kadınları", *Kadın Gerçeklikleri*, yay. haz. Necla Arat, Say Yay., İstanbul, 1996, s.103-104.
22. Nezihe Araz, *Anadolu'nun Kadın Erenleri*, Özgür Yay., İstanbul, 2001, s.210.
23. Saim Sakaçoğlu, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1980, s.38-44.
24. Ahmet Rasim, "Ortaoyununda Kadın", Muharrir Bu Yal, s.81.
25. Cevdet Kudret, "Kanlı Nigâr", *Ortaoyunu*, C. II, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994, s.115. 26. Türköne, a.g.e., s.201.
27. Türköne, a.g.e., s.191-192.
28. Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Özdemir Yay., Ankara, 1995, s.94, 147-149.
29. Yurtbaşı, a.g.e., s.147-149.
30. Yurtbaşı, a.g.e., s.94, 148.
31. Yurtbaşı, a.g.e., s.93-94, 147-148.
32. Yurtbaşı, a.g.e., s.148-149.
33. Yurtbaşı, a.g.e., s.148-149.